

„Ki az erdőben él és hal,
ismeri a fák titkos életét.”
(Dan George törzsfőnök)

Csendes Toll 7

„AZ ANGYAL ÉLETÉBEN
EGYSZER mindenkinek
megjelenik...” – mondja
Hamvas, és nyilvánvalóan
kedvenc Rilke-elégiájából
veszi át, és bizonyosan
így van, de nem azért,
mert ők mondják. Kérdés
lehet az is, hogy vele ma-
rad-e vagy otthagyja őt
egyedül a találkozás után.

(Amennyiben őrzőangyal, vele maradhat mindig. És talán nem is csak egyszer jelenik meg, csupán lehet, hogy egyszerően nem vesszük észre a jelenlétét.) Egy ilyen tollas, tolldíszes angyal számomra Hamvas Béla is. Aki tollait leginkább rejtve, mellényzsebében hordta, töltőtollnak álcázva. Ránézésre persze sokkal inkább sápadtarcúnak tűnik, de ne tévesszen meg minket az álcája, a maszk, ezt akár tőle is megtanulhatjuk. (Gondoljunk csak munkásruhás-micisapkás portréira, vagy a *Karneval* című regényére, amelynek épp a maszk-cserélgetés a fő témája, tétje.) Az se tévesszen meg minket, hogy indiánnak itt Magyarországon, de akár Európában is a síksági, az észak-amerikai indiánokat tartják, ők az igazán EU-kompatibilisek százötven éve. És ezt nyilvánvalóan leginkább a róluk szóló romantikus kalandregényeknek, majd az azokból készült kalandfilmeknek köszönhetik. Vagyis a művészetnek mégis van hatása az életre, akár olyan formában is, hogy megváltoztatja azt. Ahogy a dunai (Baktayék), illetve a bakonyi indiánok (Cseh Tamásék) esetében is láthattuk. Remélem, ez a gondolatmenet tetszene Hamvasnak, nem véletlenül válaszolta arra a kérdésre, hogy milyen művet fordítana le szívesen, ha szabadon választhatna, hogy a *Winnetou*-regényeket.¹ Bizonyára viccnek is szánta, de mint mindig, komoly tartalommal, hiszen hozzátette, hogy azért, mert szerinte az egyik legfontosabb könyv a barátságról. Ezzel rögtön súlyt is adott humorának. (Mint mindig.) És talán az se véletlen, hogy ő nem csupán romantikus módon, szinte díszletként látta a fejdíszes indiánokat, hanem szellemiségükre volt kíváncsi. Nem is nagyon írt a síksági indiánokról, inkább a közép-amerikai vagy a dél-amerikai indiánokról, az ottani kultúrákról, hagyományokról értekezett. (Gondoljunk csak az *Arkhai* kötet indián blokkjára, vagy a *Scientia Sacra* kosárfonós indián meséjére.) Mégis

A FÁK TESTVÉRE. AVAGY A REJTŐZKÖDŐ INDIÁN

Indiános tematikák

Hamvas Béla életművében

azt állítanám, hogy lelkében síksági indián volt, egy rejtőzködő, jól titkolt indián. Ezt leginkább a szemléletmódjával tudom alátámasztani, a természetről szóló esszéivel, vagy akár az élettörténetével, például, hogy egy szentendrei tipiben írta meg életének jelentős műveit, köztük a *Karnevált*. (Benne a nyelvileg zseniális inka-paródia fejezettel.)² Vagy hogy élete utolsó periódusában ipari rezervátumokban tengődött raktárosnak álcázva magát. Persze, tudjuk, hogy neki akkor már mindegy volt, az árokparton is megírta volna az életművét. Ahogy meg is írta egy otthonos-indiános árokparton heverészve (a már említett fényképek tanulsága szerint), mivel pontosan azt az ideális környezetet biztosította számára, ami nyitott terű, derűs, kozmikus, természeti szabadságával még ösztönözte is őt.

A TERMÉSZET EGY OLYAN univerzális analógia, ami nemcsak pozitív irányban működtethető, hanem ellenkezőleg is, egyaránt modellezhető az indiánok erőszakos elpusztítására való törekvéssel, vagy akár Hamvas világválság-elméletével, amelyet végül önmagához vezetett vissza, metaforikusan és konkrétan, de a születés-virágzás-pusztulás körforgásaként az indiánok rezervátumba kényszerítését és annak túlélését is modellezhetjük vele. Azzal együtt, hogy a kultúrájukat megőrizték, őrzik és ápolják a mai napig egyre eredményesebben, még akkor is, ha nem értik a sápadtarcúak romantikus rajongását ősi rítusaik iránt.

Joseph Epes Brown történész az észak-amerikai indián hagyományok kapcsán írja egy magánlevelében,³ hogy annak, aki kívülről, a racionalitás felől akarja megérteni az indián népek természetéhez való viszonyát, nehéz dolga lesz. A természeti jelenségek nem önmagukat jelentik csupán, hanem a való világ halvány árnyékai. Másolatok. Ebből következően viszont minden földi dolog is szent számukra. Így minden, ami személy szerinti létezése előtt már megvolt, tiszteletet érdemel. Minden teremtett dolog és teremtmény mellett mégis egyedül az embernek „engedett meg”, hogy a Nagy Szellemről tudjon. Ennek a természetfeletti tudásnak szimbóluma a szent pipa. Frithjof Schuon szerint⁴ a békepipa rítusainak vizsgálata egyet jelent az indiánok bölcsességének megismerésével. (Erről szól J. E. Brown alapvető könyve, a *Szent pipa*, amelyet a szíű Fekete Jávorszarvas tanításai alapján jegyzett le.) A pipa rítusa szerint az indián üdvözli az eget, a földet és a négy égtájat, a pipát irányba fordítva, a füstöt pedig a tábornőz felé fújva. És hogy profanizáljam, hitelesítsem a témát, Füst A Szemében (Cseh Tamás) is folyton fújta a füstöt, lánzdohányosként, indián táboron kívül is cigaretta formájában, és azt gondolom (nem dohányosként), hogy Hamvas számára a cigaretázás is valami hasonló meditációs-spirituális gesztussal bírt, mint az indiánok szakrális pipa-szertartása.

Nálunk, Európában az indiánokat természetben szépelgő, romantikus lelkeknek, vagy pedig primitív vadembereknek szokás tartani, egyfelől. Másfelől, a legtöbb sápadtarcú indiánhoz viszont egyedülálló és univerzális kultúrájuk és szellemiségük nagy csodálója. („A pogány és »civilizálatlan« népek netovábbja az észak-amerikai indiánok voltak. Nemcsak kiemelkedő fizikai adottságuk által, hanem figyelemre méltó intellektusuk miatt is.”⁹ Állítja az indián származású Charles Alexander Eastman, törzsi nevén Ohiyesa.)⁵ Hamvas Béla is ilyen volt, ő az ősi kultúrát, szellemiséget kereste az indiánoknál, miképpen a görög-római kultúrában is hasonlóképpen. Fritjhof Schuon szerint a primitív népek egyike sem keltett olyan élénk és maradandó érdeklődést, mint a rézbőrű indiánok, és hogy helytelen lenne őket gyermekdednek nevezni... Joseph Epes Brown, az indián hagyományokat kutató amerikai tudós is megnyugtat, hogy nem olyan elrugaszkodott dolog Hamvast indiánná avatni, ugyanis ő Szent Bernát idézetét mutatja be indián-perspektívából: „Amit a szent tudományokról és a Szentírásról tudok, azt erdőn és mezőn tanultam. Nem voltak más mestereim, mint a bükkök és a tölgyek. Hallgass egy tapasztalt férfúra: többet tanulsz majd az erdőkben, mint a könyvekben. A fák és kövek többet tanítanak neked, mint amit egy magiszter szájából hallhatsz.”⁶

Seattle duvamis törzsfőnök 1855-ben az Amerikai Egyesült Államok elnökének felszólítására, hogy a földjeiket adják át a fehér telepeseknek, ők pedig vonuljanak rezervátumba, többek között az alábbiakat válaszolta hosszabb beszédében: „Részei vagyunk a földnek, és a föld része mindannyiunknak. Nővérünk minden illatozó virág, és fivérünk az őz, a ló és a nagy szirti sas.”⁷ És valóban akár Assisi Szent Ferenc naphimnuszát is emlegethetnénk párhuzamként. A Föld bolygó pedig, mint élőlény az indiánok számára evidencia, miként a modern kori Gaia-elmélet kutatója, James Lovelock számára is: „mi és minden más élőlény egy hatalmas lény részei vagyunk, és ez az élőlény a maga teljességében képes bolygónkat az élet számára megfelelő és kellemes lakóhelyként fenntartani.”⁸ De írhatta volna ezt az indián viselkedését kutató tudós, John Epes Brown Black Elk, Fekete Jávorszarvas tanításai nyomán, ám ő így mesélt ugyanerről a meggyőződéséről: „Nem egyedülálló, hogy az indiánok minden őket körülvevő természeti formát szentnek tartottak, hiszen más tradíciók (például a japán shinto) szintén isteni megnyilvánulásokként tisztelték a teremtett formákat. Ám az indiánok attitűdjében csaknem egyedülálló az, hogy a természet és az élet tisztelete vallásuk középpontjában áll...”⁹

És ha már a japán irány és Szent Ferenc is szóba került, ugyanezt tudja a 20. század egyik remetéje is (Akira Kurosava filmjéből), Derszu Uzala, gyerekkorom egyik fontos „indián” ikonja: „A legfontosabb ember a Nap.” Vagy:

„Annyit vegyél el a természettől, amennyire szükséged van, ne többet. Amire szükséged van, azt nyugodt lelkiismerettel elveheted, mert az érted van.”
És hozzátehetném még, hogy lassan az idézetek és nevek már majdnem fel-

cserélhetőek lesznek. És biztos vagyok benne, hogy ebben a névtelen
10 bölcsességben szívesen tüntetné el a saját nevét Hamvas Béla is.

Vagyis bármely korban meglévő aktuális tudás, hogy az igazi tanító-
mester maga a természet. Így a vissza a természetbe-projekt több száz éves
program, filozófiai vagy konkrét szinten, földrészekről függetlenül, hívják
bár a visszavonulót Szent Bernátnak vagy Ferencnek, Rousseau-nak vagy
Thoreau-nak, Baktaynak vagy Cseh Tamásnak, talán ez az egyik legmagasabb
rendű tanítás, ha meg akarjuk érteni.

Hamvas Béla fiatalkorában szülei értelmiségi, polgári létében (Eper-
jes, Pozsony) nem tapasztalja meg a természettel, földdel való konkrét ta-
lálkozást, később, a sorsszerű életmódváltozással fel-, ki- és megtalálja
magának a természetet, amit egyfajta (indián) romantikával idealizálni kezd,
ebből születnek a remek kisesszék a kertről, gyümölcsökről, rántott levesről.
A kényszerűségből kovácsol erényt, tanulja meg a természeti, természetes,
egyszerű dolgok szeretetét.

AZ IGAZI INDIÁNOKRÓL többször írtam már,¹⁰ vagyis a dunai, a Baktayék-
féle és a bakonyi, a Cseh Tamásék-féle indiántáborozásokról, arra kon-
centrálva, hogyan lettek végül kultúrindiánokból igazi indiánokká.
Kultúrindiánnak tekintek mindenkit, aki sápadtarcú létre indiánozással
vagy indiánokkal foglalkozik, esetleg erősebben tud azonosulni is velük el-
méleti szinten, főleg, ha Cooper vagy Karl May köpenyegéből bújít elő, va-
gyis nem néprajzi vagy tudományos ihletésből, hanem szépirodalmi
olvasmányai nyomán szimpatizál a rézbőrű szellemiséggel. Nemcsak a szo-
cializmus alatt – és nemcsak a szocialista blokkban – voltak igen kedveltek
ifjúsági regényként az előbb emlegetett írók művei és az azokból készült
filmes adaptációk, hanem jóval korábban, a cserkészmozgalmak mellett ki-
alakuló, játékos indián táborozás is nagyon népszerű volt 1910 és 1948 kö-
zött.¹¹ A legismertebb képviselőjük, a Baktay Ervin nevével fémjelzett dunai
indiánok a Magyarországra is ellátogató Buffalo Bill cirkuszi show-jából
merítettek inspirációt, fő ihletforrásuk pedig egy látszólag nem indiános
témájú könyv, a *Huckleberry Finn kalandjai* volt Mark Twaintől. Ami nem
meglepő, hiszen a dunai indián táborozók nagy része maga is művész vagy
tudós volt, mint Baktay. Ennek ellenére maga a törzsfőnök, Heverő Bölény
nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a legfrissebben Amerikában megjelenő
indiános, komolyabbnak tűnő (szak)irodalmakat is megszerezzék és le-
fordítsák. Többek között Hosszú Lándzsa visszaemlékezéseit vagy Szürke
Bagoly hód-történeteit.¹²

Hamvas, úgy tűnik, mindkét irányból közelített az indián témák felé. A síksági indiánok (szellemisége) felé ő is a szépirodalom felől érkezett, a már említett viccesen komoly válasza a Winnetou kapcsán is ezt tükrözi, viszont *A száz könyv*¹³ című esszéjében csak Coopert említi meg, a kínai könyvekhez és Homéroszhoz hasonlítva. „Az amerikai nép, ha Cooper puritán éthosza mellett maradt volna, a világ modern, nagy Spártáját tudta volna megalkotni. A *Bőrharisnya* törvénykönyv és eposz és morál, a nagy pionír amerikai nemzedékek számára. Ami ma odaát a süllyedő felhőkarcoló-világban még igaz, az Cooper hagyatéka.”¹⁴ Nagyon komoly szavak, nagyon komoly elismerés. 1940-ben Baktay Ervin előadást tart a rádióban a vadnyugat történetéről több ízben is, az egyik rádióesszéjében szintén Cooperről és Bőrharisnyáról mesél, érdemes szorosabb párhuzamba állítani Hamvassal, mert nagyon hasonló a véleménye, ha nem is annyira radikális: „A francia-angol háborúságok korát s a velük járó véres indiánharcokat mesteri tollal írta meg Fenimore Cooper, a mai napig is páratlan becsű *Bőrharisnya*-történetekben. Cooper hőse, Nataniel Bumpo, az indián módon élő fehér vadász, Bőrharisnya, azonban nem csak írói képzeletből született. Mintaképe valóban élt, s az amerikai angol előretörések legjelesebb, sőt hozzátehetjük, legnemesebb alakja volt. Daniel Boone volt a neve. Csaknem százszentűs életének legnagyobb részét a vadonban élte le. Élete és küzdelmei valósággal jelképévé váltak az amerikai előretörésnek, és az Unió első terjeszkedésének.”¹⁵ Nem kevésbé komoly és elismerő szavak Cooper regényéről. (Talán még az is elképzelhető, hogy Hamvas is hallotta a rádióműsort...) Ezt a két „szavazatot” érdemes szembeállítani (és a magunkét is) egy mai friss, roppant szimpatikus véleménnyel ugyanezen művekről: „A »magas irodalom« lassan, de biztosan fogyatkozó rajongótáborának képviselői gyakran lenéző sajnálkozással legyintenek a gyermek- és ifjúsági könyvek körébe tartozó alkotásokra, naivaknak, nem eléggé mélynek tartva őket. Az indián kalandregényekkel kapcsolatban még inkább ez a helyzet: »komoly« felnőtt ember alig olvassa őket. Pedig e művek lebecsülése csak arról tanúskodik, hogy a felnőtt számára már elhalványultak azok az eszmények, amelyek a gyermeket még olyannyira lázba tudták hozni. Az »igényes szépirodalom« olvasója talán a modern regények szövevényes mélypszichológiai bonyodalmaival hiányolja, így aztán napestig inkább a hírmagazinok politikai, táplálkozási, nemi és egyéb perverzciókat taglaló cikkeit lapozza. De nem is annak a gyermeknek boldog mosolyával alszik el, aki egész álló nap rendkívül véres és dicső csatát vívott a huronokkal.”¹⁶ Saját meglátásom szerint a nem ifjúsági, teljes terjedelmében újrafordított indián regények már valóban nem nagyon hoztak plusz olvasókat a műfajnak, és új reneszánsz se alakult ki, mivel a megcsonkított verziók

tényleg a kevésbé izgalmas és élvezetes részeket hagyták ki, bármelyik társadalmi rendszerben is jelentették meg, vagy nyomták újra őket.

A száz könyv című katalogizáló és kategorizáló írásában Hamvas megemlíti még nagyon röviden Mexikó és Peru kapcsán is egy-egy könyvet az indián istenekről és mítoszokról. Lehetne az alapján is kategorizálni az indiánokhoz való viszonyulást, hogy kinek mi fér bele az indián fogalmába, vagyis kizárólag az észak-amerikai, síksági indiánokat érti rajta, vagy a közép- és dél-amerikai őslakosok is beletartoznak. Hamvas számára, úgy tűnik, ez utóbbi volt az érvényes gyűjtőfogalom, még akkor is, ha például az 1946-ban megjelent *Anthologia humana*¹⁷ szemelvénygyűjtemény egyetlen indián szöveget se tartalmaz, se az észak-, se a dél- vagy a közép-amerikai területekről, ötezer évnyi bölcsességből. *A Scientia Sacra*-ban (1943–1944) *Az indián meséről*¹⁸ szóló részben szintén a dél-amerikai kézműves hagyományról, a kosárfonásról értekeznek. Ahogy az *Arkhai* kötet is (1948–1950) öt esszét szentel hasonló indián témáknak (*Inka kövek, A perui vázák, Indián szöttesek, A halottasének, Az észak-amerikai petroglifák*).¹⁹ Az esszék címéből nagyjából kikövetkeztethetők Hamvas fő irányvonalai, a struktúrák, építészeti, szöttesek, kosarak, és ehhez szorosan kötődve párhuzamos tematikaként, a nő mint lény, mint a női lét sajátossága az indián kultúrákban és a női művészet múlthatatlan mulandósága és dicsérete.

AZ EGYKORI MAGYAR SZIGET-LAKÓK Goethe talán legszemélyesebb írásából kiindulva tematikusan is a táj felé fordultak, Kerényi Károly mint vezérfigura előadást tart *Táj és szellem* címmel, ami aztán a második *Sziget*-kötetben meg is jelenik.²⁰ Kerényi egyfajta kölcsönös „ösztönzést” vél felfedezni a szellem és a táj kapcsolatában, és végül arra a következtetésre jut, hogy „mit talál a szellem a tájban – ha nincs szó a könyvvilágtól vagy a kereszténységtől már függő állapotról, hanem elemi helyzetről – a válasz, egyelőre egészen röviden, ez: önmagát.”²¹ A másik nagy Sziget-lakó, Hamvas is érdeklődik a tájfilozófia iránt, ő már a hüperióni leveleiben²² is folytonos önvizsgálatot tartott a táj szemlélése kapcsán, majd kimondottan a táj és a szellem találkozáspontjai kapcsán állította össze a már említett *Arkhai* kötetet, amelyben a görög tárgyú esszék mellett indián tematikák is szerepelnek.

Tamás Ábel Kerényi esszéje nyomán írja a tájfilozófusokról: „Közös vonásuk, hogy [...] a tájat olyan speciális médiumnak tekintik, amelyben a már eleve is a táj által prefigurált szellem önmagára ismer, illetve önmagát kiteljesíti”.²³ Hamvas azt kérdezi önmagától, mi a természet logikája, majd válaszol is: „Az a mód, ahogy a természet gondolkodik. Egyfajta rend és sorrend, amely más, mint az emberé. Nem antropomorf, hanem a lények belsejéből fakadó szükségszerűségnek és a környezetben levő kényszernek tökéletesen megoldott egyezménye...”²⁴ És újra rákérdezéssel filozofál: „Van-e különbség

nem-emberi és emberi öntudat között, hiszen az ember is alá van vetve a természetnek.”²⁵ És nagyon messzire jut a bonyolult válaszadásban, ami pontosan arról szól, mit is keres ő valójában a természetről szóló szövegein keresztül. Mit ismer fel. Azt, hogy mi már menthetetlenül elszakadtunk a természettől, ellenben az ősi kultúrákban még megtalálja az egy- 13
séges, egész-séges létezés emléknymait. Nagyjából erről szól az *Arkhai*-kötetben szereplő öt indián tematikájú esszéje is.

Az *Arkhai*-kötet indián esszéi erősen foglalkoztatják Kurucz Anikót is, aki a fenti témát így kommentálja: „A perui cserépedényt készítő őslakos és táj összetartozására utal: »A lápban élő ember sohasem választható el a láptól.« Az ember a tájból nőtt és a tájhoz tartozik. Az őslakos nép asszimiláló képessége (az őt leigázó hódítók végül mind megemésztődnek a leigázott népben) és a mocsárvilág magába szívó-emésztő, »nyelésre készen álló« működése szervesen illeszkedik egymáshoz, akárcsak az *Inka kövek*ben a perui indián és a »lelketlen anyag«, a kő.”²⁶ Hamvas ezekben az indián esszéekben folyton párhuzamot von, majd szembeállít, nemcsak a hódítók és leigázottak tájba való beágyazottsága között, hanem a kőépületeket, kőtemplomokat építő férfiak és a szőttest, cserépedényt készítő vagy kosárfonó női művészet között is: „Az indián művészet emlékei között van egy szembetűnő nagy különbség, az ami egyik oldalon az óriási huacac, piramisok, hidak, paloták, a másikon cserépedények és a szőttesek között van. Rögtön látni, hogy az előbbi férfiművészet, az utóbbi női. Ez nem a művészet anyagából következik: a kő, amely férfi, a fonál és agyag, amely női lényhez közelebb áll.”²⁷

A tájfilozófiai témát illető legalaposabb és legösszeszedettebb-
legösszetettebb elemzések az *Ars Naturae* folyóirat tematikus számaiban lelhetők fel manapság. Azonkívül Hamvassal és a Sziget-körrel kapcsolatban Kurucz Anikó is hosszan és kitűnően elemzi már említett könyvében a táj és szellem kapcsolatát. A kultúrtáj fogalmát ő is tisztázza Kogutowicz Károly *Dunántúl és Kiszálföld írásban és képekben* című esszéje nyomán: „Az ember és alkotásai új tartalmat adnak a tájnak. Ezzel kezdetét veszi a táj életének második kora: *történelmi kora*. Ez eredményezi a *kultúrtájat*.”²⁸ Horváth Róbert pedig már nem is a tájban élő emberről vagy a tájban alkotásaival jelenlévő (landart?) emberről, hanem teljesen új megközelítésként a tájként élő ember eszményéről értekezik, leginkább talán Hamvas *Öt géniuszban* kifejtett gondolatai nyomán.²⁹ Ennek legtökéletesebb megvalósítását a magam részéről az egykori síksági indiánoknál látom, bár a szerző erre az aspektusra nem hivatkozik ebben az írásában, de az általa is szerkesztett orgánusok időnként előveszik az indián tematikát, elsősorban természetesen a tradicionálisra reflektálókat. Ám ezekben a periodikákban (*Pannon Front,*

Tradíció-évkönyvek, Őshagyomány, Ars Naturae) rendszeresen szerepel a táj, a szellem és ember organikus kapcsolatának megvalósulása az indiánoknál. (Főként Frithjof Schuon, Black Elk, Joseph Epes Brown és Charles Eastman írásain keresztül.)

14 Szándékosan nagyon leegyszerűsítve azt mondanám, hogy a 150 évvel ezelőtt (olvasmányaink által) élő indián példaképeink még tudták, hogy a természet nem valami rajtunk kívülálló dolog, amit szemlélni lehet, vagy beszélni, írni róla okosakat és szépeket, hanem az életük szerves része volt, oda és vissza. Az akkori valós vagy vélt indiánok ezért nosztalgikus példák számunkra, mert ők még eleven, közvetlen kapcsolatot tartottak fenn a természettel, hiszen benne, általa éltek. Hamvas pedig pontosan ezt az ősi állapotot vágyta visszaszerezni az életrendet, életörömet, természetes életmódot taglaló esszéiben. Nemcsak az *Arkhai*-esszéikben, és nemcsak az indiános tárgyúakban.

A NAGY LÁTOMÁSNAK NEVEZI³⁰ Black Elk azt a víziót, amit kilencévesen kap, és amit részletesen el is mesél. Megbetegedett, majd lándzsás alakok jöttek érte az égből, aztán ő maga is felkerült oda egy felhő által, a nagyapjaihoz. Hosszasan leírja a beavatása során megtapasztalt mitologikus, hierarchikus világrendet. Kísérője egy beszélő ló, végigkalauzolja égtájának megfelelően a hierarchikus szinteken és megmutatja neki azt is, mi fog majd történni vele és törzsének földjeivel. A feladatot megkapta, és öregkoráig igyekezett aszerint élni, amit a szellemlények kértek-vártak tőle. (Nehéz megállni, hogy az ember ne kezdjen bele a látomás részletesebb ismertetésébe vagy idézésébe.)

A *Karneval* (világ)szerkezete mint rendszer számomra nagyon is hasonló módon épül fel, mint Black Elk hierarchikus szinteket, világokat bemutató látomásmeséje. És ezzel nem Fekete Jávorszarvas amúgy is elévülhetetlen érdemeit akarom még tovább növelni, csupán azt jelezni, hogy ezek az ősi, ha tetszik szakrális világépítmények nagyon hasonló módon tagolódnak. Még Dante verses látomástrilógiáját se lenne nehéz párhuzamba hozni Black Elkével, ha... Így Hamvas *Karneval*jánál maradvá adódik egy pár másik, remek párhuzam, ami Oravecz Barna nevéhez, kitűnő elemző tanulmányához kötődik,³¹ amelyben hosszasan taglalja Schumann *Karneval*jának zenei szerkezetét, és annak megjelenését Hamvas azonos című regényében. Oravecz Barna viszont nem elégszik meg ennyivel, szellemi síkon a *Tabula smaragdina* vagy a tarot rendszereit is működőképességnek véli alapos vizsgálatai nyomán a regényszerkezet elemzésekor. Óvatosságból nem beszél beavatási regényről, viszont idézi Kemény Katalin pontosítását a *Karnevallal* és Hamvas egyéb művel kapcsolatban, amivel mégis csak ügyesen legitimizálja e meghatározást. „Hamvas Béla a beavatás szót sem a *Regényelméleti fragmentumban*,

sem regényeiben nem használja. Ennek ellenére nagyon is tudatában volt annak, hogy egész életműve beavatás. Mert mi is a beavatás? Az alkímiai transzfiguráció, amelyben a természeti ember, az egységből lezuhant lény »örök szellemtestét felépíti«, személlyé válik. Ennek a műveletnek és folyamatnak három fő mozzanata: az evilág valótlanságának felismerése (a maszk leoldása); a káprázat valóságának átélése; végül annak a tudásnak megszilárdítása, hogy az emberi lét attól függ, aki éli – szabadság, s egyben ítélet.³²

Ha elfogadjuk Kemény Katalintól, hogy Hamvas Béla egész életműve beavatás, akkor talán Hamvas személyét is komolyan véve kiterjeszthetjük a megállapítást az egész életére, aminek szerves része volt az általa megírt művek sorozata. Hova akarok kilyukadni? Oda, ahova Black Elk is eljutott, amikor a látomás megkapása után visszatért a törzséhez, elkezdett élni, szolgálni abban a szellemben, amit a szellemek (Nagy Szellem?) sugalltak neki. És mivel az angyal a részletekben lakik, ezért a legrövidebb, leglényegtelenebbnek tűnő szövszeneteiben is nagyot tudott alkotni Hamvas, amikor a közvetlen életéről, élettapasztalatáról ír. Gondolhatunk a fiatalkori Hüperiönlevelekre, de az egészen konkrét életvezetést felvillantó minieszéire is. A rántott leves elkészítésének módjáról, a gyümölcsóra eljöveteleéről vagy a jóisten uzsonnájának hívott porcukros-tejfölös eper receptjének egyszerű és megosztó közzétételére. Ez az egyszerűség pontosan így működik az indiánoknál is, nem véletlen a jelen idő, Beverly Hungry Wolf hasonlóképpen írja le *Nagyanyáink útja* című könyvében³³ a lepénykenyér, a zsírban sült kenyér vagy a töltött szarvasszív, az indián bogyólevés vagy a fordított bogyótorta beszédes nevű receptjeit. És nem szívesen hagynék megemlítés nélkül egy másik, magyar nyelven írt életvezetéssel egybekötött esszéisztikus receptkönyvet, *A római konyhát* Lénárd Sándortól.³⁴ De ő egy külön történet, bár az egyszerűség, az életszerűség és a pontos megfogalmazás nála is fontos tényező, ahogyan azt Hamvas Bélánál is megszoktuk: „A helyes mérték a pinchőfok, vagy ami ugyanaz, az ember az edényt, tulajdonképpen az eszményt, a cserépedényt, a fém elvetendő, a kútba ereszti és néhány óráig ott tartja. Legjobb az epert délelőtt a friss reggeli szedésből, délelőtt tíz óra tájban elkészíteni és délután három-fél négyig hűvös helyen tartani. Mert a tejfölös eper elfogyasztásának klasszikus ideje, amikor a déli hőség már fölengedett és a levegő enyhülni kezd, vagyis fél négy.”³⁵

HAMVAS KERESZTÉNYSÉG, JÉZUS MELLETTI elköteleződését sokszor a szemére hányják az utókor hitetlen kutatói. Hogy lássuk, ez a Hamvas-féle „vallásosság” (amit folyton elutasít persze) mennyivel több, teljesebb, mint

a dogmatikus hit, elég bárhol felütni könyveit, esszéit. Rokonnak találok ebből a szempontból is az indiánok hozzáállását e témához, és hogy természet szeretük mennyire nem közönséges panteizmus, azt ismét Fekete Jávorszarvas szavai bizonyíthatják: „Jól meg kell értenünk, hogy minden 16 a Nagy Szellem műve. Tudnunk kell, hogy Ő mindenben benne van; a fáknban, a füvekben, a folyókban, a hegyekben, minden négy lábúban és szárnyas lényben; meg kell értenünk, hogy ugyanakkor Ő felette áll minden dolognak és lénynek.”³⁶ Helyettesítsük be a Nagy Szellemet Istennel, és azonnal egy középkori keresztény misztikus szöveget kapunk, ráadásul gyönyörűen és egyszerűen megfogalmazottat. Fekete Jávorszarvas idézését folytatva még egyértelműbbé válik, milyen magas szinten gondolják el a síksági indiánok a teremtés egységét. „Béke [...] költözik azoknak a lelkébe, akik megvalósítják a kapcsolatot, az egységet az univerzummal és annak minden hatalmával, és akik felismerik, hogy az Univerzum középpontjában *Wakan-Tanka* lakozik, és hogy e középpont valóban mindenütt, mindegyikünkben jelen van.”³⁷

És még egy fontos aspektus, ami miatt félre szokták érteni az indiánok bölcsességét és közhelyességgel vádolják őket, az egyszerűség. Mernek egyszerűen és világosan fogalmazni, ami főleg a szkeptikus, európai, dualista filozófián edződött sápadtarcúakat nagyon (meg) szokta zavarni. Hamvas akár ebben is rokonítható az indián szellemiséggel, ő is mer egyszerűen és szépen, tisztán fogalmazni, és valóban épp ez veri ki sok kultúrembernél a biztosítékot, mert kinyilatkoztatásnak érzik a hamvasi mondanivalót (és a folytonos, humorosnak szánt megjegyzéseit pedig halálosan komolyan veszik), noha arról bizonyára szó sincsen, és nem is volt nála soha. Ha nem is az indiánokat, hanem például egyik nagy kedvencét, a természetbe kivonuló, és egy ideig ott is élő Henry David Thoreau-t követi, aki verbálisan is meghirdette legfontosabb programját a Walden-tó partján, az egyszerűséget. Sokszor gondolják a fehér olvasók ostobának az egyszerűen (és egyes szám harmadik személyben) fogalmazó indiánokat. Hozok egy példát, mennyire pontos és mély tud lenni egy-egy látszólag könnyednek tűnő indián „beszéd”. Dan George törzsfőnök mondja remek kis könyvecskéjében: „Fehér testvérem sok mindent jól csinál, mert okosabb, mint az én népem, de kíváncsi vagyok, tudja-e, hogy kell helyesen szeretni? Kíváncsi vagyok, megtanult-e igazán szeretni valaha is. Vagy talán csak a saját dolgait szereti, de soha nem tanulta meg azt szeretni, ami rajta kívül, tőle túl esik. És ez természetesen egyáltalán nem szeretet, mert az embernek minden teremtményt szeretnie kell, és ha nem, akkor semmit sem szeret.”³⁸ (Talán tényleg ilyen egyszerű a dolog, csak nem mindig akarjuk elhinni.)

FEKETE JÁVORSZARVAS A HALÁLÉRŐL, A MEGHALÁSRÓL, pontosabban a halál utáni odaát-létről mondja, hogy szívesen „távozna a sötétség e világából, a fény másik, valóságos világába”.³⁹ Még akkor is szimbolikus, amit mond, ha tudjuk, hogy öregkorára valóban megvakult. Ám ez a bölcs szelídség, a szépen meghalás művészete, a nem tragikumként felfogott halál ilyen költői szépségben ritkán fogalmazódik meg még az indiánoknál is. Valódi, sztoikus szemléletük akkor tűnik fel igazán, amikor a fehér emberek halálról alkotott elképzelését szembeállítják a sajátjukkal, ahogy ezt Sánta Őz is teszi: „Osztoगतjátok, adjátok, veszitek a halált. Az összes dezodorotokkal együtt a haláltól bűzlötök, de féltek a halál valóságától; nem mertek szembenézni vele. A halált is sterilizáltatok, suba alá került, megfosztottátok méltóságától. Mi, indiánok, azonban gondolunk a halálra. Én is. A mai nap például kitűnő lenne meghalni – nincsen sem nagy hőség, se túl hideg. Jó nap arra, hogy valamit, ami majd tovább hat, itt hagyj magadból.”⁴⁰ Mint ahogy a sápadtarcúak által készített indiános filmekben is gyakran, vagy inkább kötelezően elhangzik az öreg, bölcs törzsfőnök szájából, hogy bármelyik nap jó lehet a halálra. (És mint ahogy a japán szerzetesek halálhaikuinak témája és mondanivalója is pontosan ugyanez.) Érdekes azonban innen, az alábbi idézetek mögül újraolvasni Hamvas *Halottasének* című esszéjét. Roppant magával ragadó, amikor az ember fiatalon, először olvassa, de az indiánság mögé egy nagyon más halálhoz való viszonyulást fest. Az egyedül meghalás tragédiáját, a magányosságét. Ami számunkra, európai emberek számára nagyon szimpatikusnak, romantikusnak vagy egzisztencialista filozófiákat idézőnek tűnhet. De sokkal több köze van Hamvas írásának a zenéhez például, mint az indiánok halálhoz való viszonyához, vagy akár a konkrét búcsúzáshoz. Alapvetően más érdekli Hamvast a téma kapcsán, és ezt olyan jól írja meg, hogy első olvasásra észre se vesszük, hogy nem a témáról beszél. (És persze, az általa zseniálisan művelt esszé műfajába ez bőven belefér.)

„Az indián halottasének kozmikus monumentális tagolatlan bömbölés.”⁴¹ Nem az északi, síksági indiánokról írja természetesen, hanem az Amazonas-erdőben lakó indiánokról, de ez mindegy. Sokkal inkább a 20. századot nyitó expresszív *Sikoly* idéződik meg általa, Edvard Munch képvíziója, kifejezve és meghatározva ezáltal az egész európai kultúránk halálfélelmét. Ha Hamvasnak igaza van az esszében, akkor a helyzet nem sokat változott az archaikus idők óta, legfeljebb a fehér ember némán, befelé ordít félelmében. Ahogy ezt roppant poétikusan érzékelteti is: „A tanítványok elhallgattak, és a kövek üvöltének.”⁴²

Párhuzamként vagy feloldásként hadd meséljek egy 21. századi indián halottasének-szertartásról, ami valójában az ősi síksági indián dalokon alapult. Cseh Tamás, Füst A Szemében főnök halálos betegen bakonybéli díszpolgárságot kapott. Az átvételekor bottal tudott csak bemenni, és ülve 18 tudta végighallgatni a laudációt. Utána fiatal bakonyi indián harcosai ősi dalokat énekelve körbetáncolták. Tamáson látszik, ahogy egyre jobban átszellemül az arca, megmozdulnak a kezei, majd feláll, és a botot eldobva énekelve beáll a fiatalok közé.⁴³ (Utoljára.)

HAMVAS BÉLA NEM A FEJÉN VISELTE A TOLLDÍSZT, ezért nevezem őt rejtőzködő indiánnak, de még csak nem is a szívében, bár lélekben bizonyára indián (is) volt, és egy szál (töltő)tollat mindig hordott a mellényzsebében. Aki valamennyire jól olvassa Hamvast (és vajon van-e ilyen olvasó egyáltalán közöttünk – költői kérdés!), az pontosan látja, hogy a tolldísz nem szép fényes és magas homloka mögött viselte képletesen, hanem a hátán, a lapockái fölött, angyalszárnyakként. Legbiztosabb támpontunk mégis ő maga lehet, ahogy saját magát jellemezte, miszerint igyekszik, igyekezett úgy élni, mint a fák titkos testvére.

¹ Buji Ferenc beszélgetése László Andrással. Kézirat.

² HAMVAS Béla, *Karneval*, Bp., Medio, 2018, IV.

³ Idézi: Frithjof SCHUON, *Az amerikai indiánok vallásai*, Őshagyomány, 18 (1994), 37–38.

⁴ *Uo.*, 36.

⁵ Charles Alexander EASTMAN (OHIVESA), *Indián farkaskölyök*, ford. DUDICH Ákos, Bp., Konkrét Könyvek, 2020, 6.

⁶ Idézi: Joseph Epes BROWN, *Az észak-amerikai indiánok szellemi öröksége*, ford. VIRÁG László = *Tradíció: A Metafizikai Tradicionalitás Évkönyve*, Debrecen, Kvintesszencia, 2004, 210.

⁷ Seattle törzsfőnök beszéde számos fordításban megtalálható magyarul is. F. Kovács Piroska fordításában közlöm: https://hu.wikiquote.org/wiki/Seattle_t%C3%B6rzsfej%C5%91n%C3%B6k

⁸ J. E. LOVELOCK, *Gaia: A földi élet egy új nézőpontból*. Idézi: KŐSZEI Lajos: *Florilegium*, Veszprém, Medium, 2021, 9.

⁹ BROWN, *i. m.*, 214.

¹⁰ Legutóbb átfogóan: Csendes Toll, *Pannon indiánok – olvasmányélményeik visszapillantótükörében (Xántus, Baktay, Cseh Tamás)*, Új Forrás, 2022/2, 9–16.

¹¹ TÓTH Arnold, *Indiánmozgalmak a cserkészletben (1910–1948) = Magyar cserkészlet (1910–1948)*, szerk. TABAJDI Gábor, SZIGETI László, Bp., Magyar Cserkészszövetség, 2020. 227–244.

¹² Ezek anomáliáiról lásd: *Indiánok a Duna partján: Baktay Ervin indián könyve*, Bp., Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum (Bibliotheca Hungarica Artis Asiaticae, 7), 2019.

¹³ HAMVAS Béla, *A szász könyv*, Szentendre, Medio (Mérték, 3), 2000. Eredeti kiadása 1945-ben az Egyetemi Nyomdánál.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ BAKTAY Ervin, *Az angolok Amerikában*, Új Forrás, 2021/3, 40–41.

¹⁶ MURÁNYI Tibor, *Hősök a vadonban*. <https://www.arsnaturae.hu/hu/hosok-vadonban-az-utolso-mohikan-uj-teljes-magyar-kiadasara?fbclid=IwAR360HB9f9wwcDtnQT9Z0h0mpKaYiVJE7eRcKAN-zAp86yc8eNtdxUnapn04>

¹⁷ HAMVAS Béla, *Anthologia humana*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1990.

- ¹⁸ HAMVAS Béla, *Scientia Sacra*, Bp., Magvető, 1988, 199–211.
- ¹⁹ HAMVAS Béla, *Arkhai*, Szentendre, Medio, 1994.
- ²⁰ KERÉNYI Károly, *Táj és szellem = Sziget I-III. 1935–1939*, Bp., Orpheusz, 2000, 91–102.
- ²¹ *Uo.*, 102.
- ²² HAMVAS Béla, *A magyar Hüperion* [1936], Bp., Medio, I–II, 2007.
- ²³ Idézi KURUCZ Anikó, „Fellobbant horizontok”, *Dunaszerdahely*, Nap, 2021, 89–80.
- ²⁴ HAMVAS, *Arkhai*, i. m., 102.
- ²⁵ *Uo.*, 102.
- ²⁶ KURUCZ, i. m., 97.
- ²⁷ HAMVAS, *Arkhai*, i. m., 126.
- ²⁸ KURUCZ, i. m., 100.
- ²⁹ HORVÁTH Róbert, *Tájként élni: A tudatökológia tájfilozófiájának alapjai*, *Ars Naturae*, 19–20 (2021), 41–50.
- ³⁰ Black Elk, *A nagy látomás*, ford. ECSEDI Zsolt = *Tradíció*, i. m., 195–208.
- ³¹ ORAVECZ Barna, *Rejtett struktúrák Hamvas Béla Karnevál című regényében*. https://www.szepo.com/cikk/oravecz_barna_rejtett_strukturak_hamvas_bela_karneval_cimu_regenyeben/
- ³² KEMÉNY Katalin, *Az ember, aki ismerte saját neveit*, Bp., Akadémiai, 1990, 70–71.
- ³³ Beverly Hungry Wolf, *Nagyanyáink útján*, ford. RÁCZ Attila, h. n., *Konkrét Könyvek*, 2021, 207–220. o.
- ³⁴ LÉNÁRD Sándor, *A római konyha*, Bp., Magvető, 1986
- ³⁵ HAMVAS Béla, *A Jóisten uzsonnája* = H. B., *Patmosz*, Szombathely, *Életünk Könyvek*, 1992, I, 286.
- ³⁶ BROWN, i. m., 215.
- ³⁷ *Uo.*
- ³⁸ Chief Dan GEORGE, *Röpül a lelkem*, Pécs, Alexandra, é. n., 39.
- ³⁹ J. E. Brown nyomán. BROWN, i. m., 211–212.
- ⁴⁰ John FIRE / Lame Deer és Richard ERDOES, *Sánta Őz, a szíu indián sámán*, Bp., Európa, 1988, 120.
- ⁴¹ HAMVAS, *Arkhai*, i. m., 137.
- ⁴² *Uo.*, 142.
- ⁴³ <https://www.youtube.com/watch?v=agBjFw7Bl00>